



ÀJULO ÀTI IJÁKULÈ ÈDÁ-ÌTÀN NÍNÚ ÀWỌN ÀSÀYÀN ÌWÉ ÌTÀN ÀRÒSỌ YORÙBÁ

Paul Akíntúndé AKÍNWÙMÍ (Ph.D)

Department of Linguistics and African Languages
Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Osun State.
tundeakin08@gmail.com

Adéwálé Lukman ADEMUYIWA (Ph.D)

Department of Linguistics and African Languages
Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Osun State.
adewaleademuyiwa5@gmail.com

DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.20766884>

Àṣamò

Òkan pàtàkì nínú ọ̀nà láti mọ̀ ìhà tí ọ̀nkòwé kọ sí ìwé lítírésọ́ tí ó kọ̀ àti ìhà tí ọ̀nkàwé kọ̀ sí ìwé lítírésọ́ tí ó kà ni àgbéyèwò àwọn ipa àti ipò èdà-ìtàn tí ọ̀nkòwé ló nínú ìṣẹ̀-ọ̀nà àjẹmọ́-lítírésọ́ alàtínúdá rẹ̀. Ìdí nì pé wíwo èyí máa ń ṣe àfihàn ojú iwòye ọ̀nkòwé àti ọ̀nkàwé nípa ìtàn inú lítírésọ́. Ìlẹ́pa ìṣẹ̀ yìí nì láti ṣe àgbéyèwò ìṣòrí àwọn èdà-ìtàn méjì nínú àwọn àṣàyàn ìwé ìtàn àròsọ́ Yorùbá. Àwọn ọ̀nkòwé ìtàn àròsọ́ tí a yẹ ìwé wọn wò jẹ̀ mọ̀kànlá, nígbà tí àwọn ìwé ìtàn àròsọ́ tí a tọ̀ka sí jẹ̀ méjìdínlógún, àwọn ọ̀nkòwé náà àti àwọn ìwé ìtàn àròsọ́ wọn nì I.B Thomas (Ìtàn Èmi Sẹ̀gilólá Eléyinjú Egé Elégbèrún Oko Láyé), D.O Fágúnwà (Ògbójú Ode nínú Igbo Irúnmọ̀lẹ̀, Igbo Olódumare), Akíntúndé Sówunnmí (Àyòkà Fẹ̀láyò), Ògúnsínà Ògúndélé (Ibú Olókun), Oládẹ̀jo Òkédíjì (Àjà Ló Lerù, Àgbàlagbà Akàn, àti Ká rìn, Ká Pò, Atótó Arére), Kólá Akínlàdé (Owó Èjẹ̀, Owó Tẹ̀ Amòòkùnsikà, Àsírí Amòòkùnjalẹ̀ Tú, Amọ̀nìṣeni), Adébáyò Falétí (Omọ̀ Olókùn Èsin), Olátúnjì Ọ̀pádòtun (Aápon Pin), Dẹ̀bò Awé (Jìjì Arẹ̀wà Obìnrin), Olúségún Fátùrótì (Lóri Òkè Saikofilò), Bísí Adésígbin (Ojọ̀ Burúkú Èṣù Gbomi Mu). A ka àwọn àwọn ìwé ìtàn àròsọ́ wọ̀nyí a sì ṣe àfàyo àwọn kókó-èrò tí ó jẹ̀ mọ̀ àbùdá àwọn àṣàyàn èdà-ìtàn inú wọn. Tíòrì àmúlò fún ìṣẹ̀ iwádìí yìí nì tíòrì Sosiólójì Lítírésọ́ àti tíòrì Mǎàsì. Ìṣòrí àwọn èdà-ìtàn tí a tọ̀ka sí nì àwọn èdà-ìtàn tí ó tayo àti àwọn èdà-ìtàn tí wọn rí ijákulẹ̀. Ìṣẹ̀ yìí ṣe àfihàn àbùdá tí èdà-ìtàn kan lè nì tí ó fì lè jẹ̀ èdà-ìtàn tí ó tayo nínú ìtàn àti àbùdá tí èdà-ìtàn kan lè nì tí a fì lè sọ̀ pé ó tọ̀ láti káàánú rẹ̀ nípa ijákulẹ̀ rẹ̀ nínú ìtàn.

Kókó-ọ̀rọ̀: Àjulo, Èdà-Ìtàn, Ijákulẹ̀, Ìtàn Àròsọ́ Yorùbá

1. Ifáará

Àwùjọ̀ èdà kún fún onírúurú ìṣẹ̀lẹ̀ nílẹ̀ ayé. Ohun tí èniyàn lérò àti èyí tí èniyàn kò lérò; ohun tí èniyàn gbára dì fún àti èyí tí èniyàn kò múra dè; ohun tí èniyàn ní imọ̀ nípa rẹ̀ àti èyí tí èniyàn kò ní imọ̀ nípa rẹ̀; ohun tí èniyàn fẹ̀ àti èyí tí èniyàn kò fẹ̀, gbogbo àwọn nnkan wọ̀nyí nì ó máa ń jùmọ̀ rọ̀kiri ká inú ètò-ìgbé-ayé èdà. Àyọ̀rísí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ wọ̀nyí nì ó máa ń jẹ̀ okùnfà ìdide àti ìṣubú èdà láàrin àwùjọ̀. Èyí nì pé bí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú ayé bá ń ṣẹ̀lẹ̀, ó lè jẹ̀ okùnfà ijákulẹ̀ èdà, ó sì lè jẹ̀ okùnfà tí èdà kan yóó fì mókè láyé. Àwọn irúfẹ̀ irírí tí èdà èniyàn lè ní láàrin àwùjọ̀ náà nì àwọn èdà-ìtàn



máa n bá padé nínú itàn. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé ìṣínjẹ àwọn ènìyàn àwùjọ ni àwọn ẹ̀dà-itàn máa n jẹ nínú itàn.

Ẹ̀dà-itàn nínú itàn àròsọ ni àwọn ẹ̀dà tí ònkòwé dá aṣọ ènìyàn ró láti jẹ gbogbo iṣẹ́ tí ó bá fẹ́ nínú itàn rẹ̀. Wọn jẹ ẹ̀dà tí ònkòwé máa n tóka sí gégé bí akópa nínú àwọn iṣẹ̀lẹ́ tí ó wáyé nínú itàn. Ní iṣòrí-iṣòrí ni ònkòwé máa n ṣe ètò àti àgbékalẹ́ àwọn ẹ̀dà-itàn tí wọn yóò lè jẹ iṣẹ́ tí ó fẹ́ rán sí àwùjọ. Àwọn iṣòrí yíi sì máa n wà ní ibámu pèlú kókó-èrò tí ònkòwé fẹ́ gbé jáde fàráyẹ gan-an. Ìdí sì niyí tí a fi lè rí ẹ̀dà-itàn onínúure àti ẹ̀dà-itàn búburú; ẹ̀dà-itàn ọlọgbọn àti ẹ̀dà-itàn òmùgò; ẹ̀dà-itàn tí ó jẹ olówó àti ẹ̀dà-itàn tí ó jẹ mèkúnnù; ẹ̀dà-itàn tí ó jẹ adarí àti ẹ̀dà-itàn tí ó jẹ èrò-èyìn, àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Onírúurú àwọn iṣòrí bá yíi ni àwọn ẹ̀dà-itàn máa n wà gégé bí onírúurú ènìyàn ṣe máa n wà láàrin àwùjọ. Ẹ̀dà-itàn ni àwọn ẹ̀dà tí ó n kópa nínú itàn inú lítírésọ. Adébòwálé (1999:31) sọ nípa ẹ̀dà-itàn pé, “Àwọn ẹ̀dà-itàn tí ònkòwé ṣẹ̀dá rẹ̀ ni yóó kópa nínú onírúurú iṣẹ̀lẹ́ tí ònkòwé ṣe àgbékalẹ́ rẹ̀ nínú lítírésọ tí ó bá n kọ.” Onírúurú ni ẹ̀dà-itàn tí ó máa n wà nínú itàn àròsọ Yorùbá. Abrams (1993: 32) ṣe àpèjúwe ẹ̀dà-itàn pé:

Character is the persons represented in a dramatic or narrative work, who are interpreted by readers as being endowed with particular moral, intellectual, and emotional qualities by inferences from what the person say and from what they do.

(Ẹ̀dà-itàn ni àwọn ènìyàn tí wọn gbé kalẹ́ nínú eré tàbí itàn àròsọ, èyí tí ònkàwé yóó fún ní itumọ́ ẹ̀ni tí ó ní iwà kan pàtọ́ nípa èkọ́ ọmọlúàbí, ọgbọn àti itara, èyí tí ò hàn nínú iṣòrọ́sì àti iṣẹ́sì wọn.)

Iwà tí ó bá wu ònkòwé ló máa n gbé fún ẹ̀dà-itàn, èyí ló sì jẹ kí ó jẹ pé kò sí irú ẹ̀dà-itàn tí ònkòwé itàn àròsọ kò le ṣẹ̀dá. Bennett àti Royle (2004) ṣe àlàyé pé àwọn ẹ̀dà-itàn ni ẹ̀mí lítírésọ, wọn jẹ àwọn ẹ̀dà tí a máa n ni iwàrapàpà, ifẹ́, ikóriíra, ifàmọ́ra, idéyẹ́sì àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ sí. Bennett àti Royle (2004) tún fi kún pé ẹ̀dà-itàn kan máa n lo ilàna itàkuròsọ gégé bí èròjà láti ní ibàṣepọ́ pèlú ẹ̀dà-itàn mǐràn nínú itàn. Adéyẹmí àti Ajíbádé (2009: 103) sọ pé:

Character is peculiar to each and everyone in life. It serves as a symbol that shows the manner, role and status of each and everyone in the society. “symbolic character” is peculiar to the living and non-living things of various sexes or gender.

(Ẹ̀dà-itàn jẹ àmúyẹ gbogbo ènìyàn nínú ayé. Ó n kó ipa bí àrokò tí ó n fi iṣẹ́sì, ipa àti ipò ẹ̀ni kòòkan láàrin àwùjọ hàn. “Ẹ̀dà-itàn ajẹmọ́-àrokò” ní i ṣe pèlú ohun èlẹ́míi àti aláílẹ́míi, èyí tí ó lè jẹ akọ́ tàbí abo.)

Àlàyé Adéyẹmí àti Ajíbádé (2009) òkè yíi fi hàn gbangba pé àrokò iwà àti iṣẹ́sì àwọn ẹ̀dà àwùjọ ni àwọn ònkòwé máa n fi àwọn ẹ̀dà-itàn inú iwé wọn pa. Èyí ni ó sì jẹ kí á gbà pé gbogbo iwà àwùjọ ni ó lè jẹ yọ nínú itàn alátínúdá.

Adémùyíwá àti Adéàga (2017) ṣe àlàyé nípa èyí pé:

Lára orígun tí ó ṣe pàtàkì ní kété ti iḡbésẹ́ iwé kíkọ alátínúdá bá ti bèrẹ̀ ni ṣíṣe ètò àwọn ẹ̀dà-itàn tí yóó le jísẹ́ èrò ọkàn ònkòwé fàráyẹ. Agbami ayé kan ni àwọn ẹ̀dà-itàn yíi, àwọn sì ni ẹ̀sin tí itàn máa n gùn ṣawo.



Èrò Adémùyíwá àti Adéàga òkè yìí fi hàn pé bí ònkòwé bá ɛ̀ ń ronú ọ̀nà tí yóò gbé itàn rẹ̀ gbà tí yóò fi jẹ̀ isẹ̀ tí ó fẹ́ kó jẹ̀ nàà ni yóò ɛ̀ ilapa àwọn ẹ̀dà-itàn tí wọn yóò le jẹ̀ isẹ̀ nàà. Lára àwọn nńkan tí ònkòwé tún máa ń palẹ̀mọ̀ kún àwọn nńkan wònyí ni ibùdó-itàn, ọ̀gbón isòtàn, àhunpọ̀-itàn àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Putri (2017:4) ɛ̀ àpẹ̀jùwe ẹ̀dà-itàn báyíí pé:

Character can be defined as someone in a literary work that has identity which is made up by appearance, conversation, action, name and thoughts on in the head.
(A lẹ̀ ki ẹ̀dà-itàn gégé bí ẹ̀nikan nínú isẹ̀ ọ̀nà ajẹ̀mọ̀-lítírẹ̀sọ̀ tí ó ní idánimọ̀ èyí tí ó máa ń hàn nínú iríṣí, itàkurọ̀sọ, isẹ, orúkọ àti èrò rẹ̀.)

Nígba tí a bá ń ka iwé itàn àròsọ, lára ohun tí a le fi pín ẹ̀dà-itàn sí isòrí ni ipò tí ẹ̀dà-itàn kan wà nínú iwé itàn àròsọ àti ihà tí ònkòwé kọ sí ipò tí ẹ̀dà-itàn nàà wà. Bí ònkàwé bá fi àwọn ẹ̀dà-itàn wònyí ɛ̀ ọ̀diwọn ara rẹ̀, oríṣi ipò mẹ́rin ni àwọn ẹ̀dà-itàn lẹ̀ wà nínú itàn àròsọ. Àwọn ipò mẹ́rẹ̀ẹ̀rin nàà ni àwọn ẹ̀dà-itàn tó ń bí wa nínú, àwọn ẹ̀dà-itàn tó ń ronú bí tiwa, àwọn ẹ̀dà-itàn tí àánú wọn ń ɛ̀ wá, àwọn ẹ̀dà-itàn tó jù wá lọ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Nínú irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà-itàn mẹ́rin tí a mẹnú bà lókè yìí ni àwọn ẹ̀dà-itàn tí a gbé yẹ̀ wò nínú isẹ̀ yìí wà. Àwọn tí a wò nínú isòrí mẹ́rin yìí ni àwọn ẹ̀dà-itàn tí ó tayọ (àwọn ẹ̀dà-itàn tó jù wá lọ) àti àwọn ẹ̀dà-itàn tí ó rí ijákulẹ̀ (àwọn ẹ̀dà-itàn tí àánú wọn ń ɛ̀ wá).

2. Tíòrì Àmúlò: Tíòrì Ifojú-ihun-àwùjọ-asopọ-mọ-isẹ̀lẹ̀-wò

Orúkọ onímọ̀ tí ó pilẹ̀ tíòrì Ifojú-ihun-àwùjọ-asopọ-mọ-isẹ̀lẹ̀-wò tí a lò fún isẹ̀ yìí ni Lucien Goldman. Tíòrì yìí jẹ̀ tíòrì tí ó jẹ̀ yọ láti inú tíòrì sosiólọ́jì Máàsi (Karl Marx Theory). Ídì sí niyí tí a fi gbọ̀dọ̀ kókó ɛ̀ àláyé sọ́kí nípa Tíòrì Máàsi. Tíòrì Máàsi jẹ̀ tíòrì tí ó ɛ̀ idámọ̀ àti àtakò àwọn orígun àìdọ̀gba tí ó wà láàrin àwùjọ. Tíòrì Máàsi gbà pé agbára àwùjọ wà lówọ̀ irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà kan láàrin àwùjọ (bourgeoisie). Irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà yìí jẹ̀ ẹ̀dà tí ó ní agbára ju àwọn ọ̀wọ̀ tí wọn jẹ̀ mẹ̀kúnnú (proletariat) lọ, nítorí pé wọn máa jẹ̀ olókoòwò aládaa-ńlá (capitalist). Àwọn ẹ̀dà wònyí sí máa ń lo agbára tí wọn ní láti rẹ̀ àwọn mẹ̀kúnnú jẹ̀ àti láti jẹ̀ gàba lóri wọn.

Tíòrì Lucien Goldman tí ó pé ni tíòrì Ifojú-ihun-àwùjọ-asopọ-mọ-isẹ̀lẹ̀-wò jẹ̀ mó tíòrì tí ó ń tọ̀ka sí pé onírúurú ọ̀wọ̀ àwọn ènìyàn ni ó wà nínú àwùjọ, èyí sí máa ń fa ifagagbága ọ̀wọ̀ sí ọ̀wọ̀ tí ó pé ní *class struggle* láàrin àwùjọ. Lucien Goldman (1967) wòye pé igbéjádẹ̀ isẹ̀-ọ̀nà-ajẹ̀mọ̀-lítírẹ̀sọ̀ kí í ɛ̀ ohun tí ó jẹ̀ àdání ẹ̀dà àwùjọ kan soṣo, ti ọ̀wọ̀ àwọn ènìyàn kan láàrin àwùjọ ni ó máa ń jẹ̀. Àkíyèsí Goldman ni pé aṣojú àwọn ọ̀wọ̀ tí wọn bá ni irúfẹ̀ isẹ̀-ọ̀nà ajẹ̀mọ̀ lítírẹ̀sọ̀ kan ni lítírẹ̀sọ̀ máa ń jẹ̀, ònkòwé ni ó sì máa ń jẹ̀ agbẹ̀nuso fún wọn. Èyí ni ó fà á tí ó fi jẹ̀ pé isẹ̀-ọ̀nà ajẹ̀mọ̀ lítírẹ̀sọ̀ lẹ̀ gbẹ̀nu sọ̀ fún olówó tàbí mẹ̀kúnnú, adarí tàbí èrò èyìn, ológbón tàbí òmùgò, alágbára tàbí ọ̀lẹ̀, ọ̀kúnrin tàbí obínrin àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Goldman sọ̀ ọ̀ di mímọ̀ pé igbéjádẹ̀ irúfẹ̀ àwọn ẹ̀gbé tó jẹ̀ yọ nínú lítírẹ̀sọ̀, ẹ̀gbé tí ònkòwé fara mó àti ihà tí ònkòwé kọ sí àwọn ẹ̀gbé yòókù jẹ̀ ohun tí o yẹ̀ kí lámèétọ̀ tẹ̀pá mó, kí ó sì ɛ̀ afàyo wọn nínú itúpalẹ̀ isẹ̀-ọ̀nà ajẹ̀mọ̀-lítírẹ̀sọ̀. Tíòrì Ifojú-ihun-àwùjọ-asopọ-mọ-isẹ̀lẹ̀-wò wúlò fún itúpalẹ̀ isẹ̀ yìí nítorí pé yóò jẹ̀ kí ifojúhànde onírúurú àwọn ẹ̀dà-itàn nínú àwọn iwé itàn àròsọ tí a sà yàn àti àwọn ohun tí ó jẹ̀ àbùdá àwọn ọ̀wọ̀ kòòkan lẹ̀ wáyé.

3. Àwọn Ẹ̀dà-Itàn tí ó tayọ nípa Àjúlọ

Gégé bí ó tí jẹ̀ pé ika ò dọ̀gba láàrin àwùjọ ẹ̀dà ènìyàn bẹ̀ẹ̀ gégé ni ó jẹ̀ pé àjúlọ àti itayo máa ń jẹ̀ yọ nínú ipò àti àbùdá àwọn ẹ̀dà-itàn inú àwọn iwé itàn àròsọ. Èyí ni pé bí a bá wo ipò tí ẹ̀dà-itàn kan wà nínú itàn, àti àwọn àbùdá tí ònkòwé gbé wò wọn lórùn, ó hàn pé ààyé kan nàà kó ni àwọn ẹ̀dà-itàn máa ń wà, àjúlọ àti itayo máa ń fọ́jú hàn nínú ipa àti ojúṣe wọn nínú itàn. Ọ̀rọ̀ nípa itayo àti àjúlọ ẹ̀dà-itàn jẹ̀ ohun tí ó sọ̀ro láti dá mó tàbí ɛ̀ afàyo nínú iwé itàn àròsọ. Ídì ni pé ipò tí



ònkàwé kan bá wà àti ipò tí ònkàwé bá gbé èdà-ìtàn kan sí ni yóó sọ bọyá èdà-ìtàn kan tayo àwọn akegbé rẹ nínú ìtàn àbí kò tayo wọn. Nígbà tí kò sí rọrùn fún àwọn ònkàwé láti wà ni ipò kan náà tàbí láti fi ònkàwé kan wé ònkàwé miiran, ọrọ nipa wíwo àwọn èdà-ìtàn tí ó tayo gbà àkíyèsí tí ó péye.

Fún idí èyí, ọ̀nà tí a ó gbé isẹ̀ yíi gbà ni wíwo àwọn ohun tí ó jẹ orisun àjùlọ àti àbúdá àwọn èdà tí ó tayo láàrin àwùjọ. Látàrí èyí, a rí àwọn orisun àjùlọ bí owó, òògùn, ogbón-ori, ẹwà àti bèè lọ. Àwọn nńkan wọnyí ni a ó ẹ̀ àyèwò gégé bí èdà-ìtàn kan ẹ̀ ní in, tí a sì le fi ẹ̀ òdiwọ̀n ojú iwòye ònkàwé àti ọ̀nà tí ònkòwé gba lo àwọn àjùlọ náà tí o fi hàn pé àjùlọ ni. Ohun tí ó ẹ̀ pàtàkì nípa àwọn èdà-ìtàn tí ó tayo ni pé lópò ìgbà ni àwọn èdà-ìtàn máa ń jẹ olu-èdà-ìtàn tàbí amúgbálẹ̀gbẹ̀ olú-èdà-ìtàn. Èyí ló máa ń fún ònkòwé ní ànfààni láti fi ipa irúfẹ̀ àwọn èdà-ìtàn yíi hàn láti ibèrẹ̀ ìtàn dé iparí. Èyí ni ó sì máa ń fún ònkàwé ní ànfààni láti ẹ̀ irúfẹ̀ àwọn èdà-ìtàn yíi lámì gégé bí àkándá-èdà-ìtàn, kí ó sì fi wọn ẹ̀ òdiwọ̀n ipò tí wọn wà bí wọn bá gbé wọn sí ipò èdà èniyàn láàrin àwùjọ.

3.1. Àwọn Èdà-Ìtàn tí ó fi Ogbón àti Òye ta yọ

Lára ohun tí ó máa ń jẹ orisun àjùlọ láàrin àwùjọ ni ogbón orí àti imọ̀ ikùn. Nínú iwé ìtàn àròsọ, èdà-ìtàn pàtàkì ni èdà-ìtàn tí ònkòwé bá dáṣọ ogbón ró máa ń jẹ. Ogbón àti òye yíi ni yóó sì fi ta àwọn èdà-ìtàn egbé rẹ yọ. Níbi gbogbo ọ̀nà ni ònkòwé yóó fi máa tarí èdà-ìtàn náà síwájú látàrí ogbón gbígbón. Isámúlò ogbón àti òye tí ó ta yọ ni èdà-ìtàn miiran yíi ni yóó fún irúfẹ̀ èdà-ìtàn yíi ni ànfààni nípa pé kí ònkàwé fi ogbón yíi wọn ara rẹ̀ wò, èyí tí ó sì le rí ẹ̀sìn pé oun gan-an alára kò gbón irúfẹ̀ ogbón tí èdà-ìtàn náà ń lò. Ogbón àti òye ni èdà-ìtàn tí ó fi ogbón tayo yóó máa fi yanjú gbogbo àditú isẹ̀lẹ̀ nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ.

Lápádé nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ Oládẹ̀jọ̀ Òkédìjì jẹ èdà-ìtàn tí ó fi ogbón tayo àwọn èdà-ìtàn miiran. Ogbón yíi ni Lápádé fi máa ń fi imú fínlẹ̀, rí àwọn olẹ̀ mú tí ó sì fi ń sá mọ̀ àwọn olópáà lójú. Nípa tí ogbón àti òye, Lápádé tayo gbogbo èdà-ìtàn tí ó wà nínú iwé ìtàn àròsọ Òkédìjì bí *Ajà Ló Lerù*, *Àgbàlagbà Akàn*, àti *Ká rìn*, *Ká Pọ̀*. Gbogbo irúfẹ̀ ogbón tí èdà-ìtàn yòowù ò bá à gbón nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ náà, èyìn-èyìn ni wọn fi ń tọ̀ tí Lápádé. Ọ̀kan nínú ogbón tí Lápádé ta láti rú Áúdù àti àwọn olópáà ọ̀mọ̀ṣẹ̀ rẹ̀ lójú nínú iwé ìtàn àròsọ *Àgbàlagbà Akàn* ni síṣọ ara rẹ̀ dí Hausá oníbaára láti le jẹ kí àwọn olópáà tí ó tí ń sọ ọ̀ má dà a mọ̀, èyí tí ó tún mú kí olópáà gan-an tí ó ń sọ ọ̀ fún un ni owó. Lóòótó ni pé àwọn olópáà padà fura pé Lápádé ló ẹ̀ bí oníbaára sùgbón wọn kò rí ẹ̀rì kíkún láti fi ẹ̀sùn kàn án.

Nígbà tí Lápádé tún fẹ̀ padà wọ̀ inú ilẹ̀ rẹ̀ ni Òkè-Àró ní alẹ̀, tí àwọn olópáà sì ti yí ilẹ̀ rẹ̀ po, ogbón yíi náà ni Lápádé ta tí ó fi gba ọ̀nà èyìnkùnlẹ̀ gba orí igi wọ̀ inú ilẹ̀. Àwọn ogbón bá yíi ni Lápádé fi ń sẹ̀gun àwọn bí Adénrelé, Dógó àti àwọn ọ̀daràn miiran nínú iwé ìtàn náà. Bákan náà, á tún rí irúfẹ̀ ogbón tí Lápádé ta láti mọ̀ eni tí ó ni ẹ̀rọ ibánisọ̀rọ̀ kòòkan nínú àwọn ọ̀daràn ajínigbé àti afipágbowó nínú iwé ìtàn àròsọ *Ká Rìn*, *Ká Pọ̀*. Gbogbo isẹ̀lẹ̀ tí ó wà nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ Òkédìjì, Lápádé ni Òkédìjì fi ń pón lé, tí ó sì ń fi ọ̀go ogbón rẹ̀ hàn. Kódà, irinsẹ̀ ni ogbón àti akitiyan èdà-ìtàn miiran bí Tàfà àti Súlẹ̀ Aláiyímọ̀ jẹ fún Lápádé.

Bákan náà, Akin Olúsínà tí ó jẹ olófin-ín-tótó ni èdà-ìtàn tí ó tayo nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ ọ̀tẹ̀lẹ̀múyẹ̀ tí Kólá Akínlàdé kọ. Olúsínà gégé bí orúkọ èdà-ìtàn yíi tilẹ̀ tùmọ̀ sí *Olú tí ó ń sì ọ̀nà* (láti rí idí) gbogbo isẹ̀lẹ̀ tó mòòkùn nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ Akínlàdé. Ogbón Akin Olúsínà tayo ogbón tí bàbá Wálẹ̀ nínú iwé *Owó Èjẹ̀*, ogbón Bòdẹ̀ nínú iwé *Ọwọ̀ Tẹ̀ Amòòkùnsikà*, ogbón Filísíà nínú



ìwé itàn *Àsírí Amòòkùnjalè Tú* àti ogbón Mosun nínú ìwé itàn *Amonìṣeni*. Gbogbo àwọn èdà-itàn wònyí ni wón n mòòkùn ṣe iṣe ibi kan, èyí tí ó n pón dandan fún Akin Olúsínà láti fi ogbón fi ojú aṣebi hàn.

Àkíyèsí nípa àwọn ìwé Òkédìjì àti Akínlàdé fi hàn pé wón n gbé àwọn èdà-itàn kan kalè tí àwọn èdà-itàn tí wón dáṣò ogbón ró n fi ogbón tayo. Èyí tètè fi ojú hàn nínú iṣe Akínlàdé jù ti Òkédìjì lọ. Ìdì ní pé nínú àwọn ìwé itàn àròṣò Òkédìjì tí a mēnu bà sáájú, kì í ṣe èdà-itàn kan soṣo ni Lápàdé n kójú. Áúúḍ olópàá tí kókò dúró ná, léyìn èyí ni yóó wà ṣèsè máa kójú àwọn òdaràn lókòòkan, èyí tí ogbón tirè yóó máa borí ti gbogbo wón. Sùgbón èyí kò rí bèè nínú ìwé itàn àròṣò Akínlàdé, èdà-itàn tí ó bá fara pamó ṣe ibi náà ni wón yóó jò máa ta ogbón *mò ọ́n fì pamó* àti ogbón *mò ọ́n wà pèlù* Akin Olúsínà. Èyí ló sì fà á tí ó fi jẹ kò jẹ pé Akin Olúsínà kan, ọ́tá kan ni, nínú àwọn ìwé Akínlàdé. Bàbá Wálé ni nínú *Owó Èjẹ*, Bòdé nínú *Owó Tẹ Amòòkùnsìkà*, Filísìà nínú ìwé itàn *Àsírí Amòòkùnjalè Tú* àti Mosun nínú ìwé *Amonìṣeni*. Àwọn wònyí ni èdà-itàn tí Akínlàdé n gbé kalè, tí ó sì n fi ogbón Akin Olúsínà borí ogbón ti wón gégé bí Lápàdé náà ṣe n borí nínú ìwé Òkédìjì. Àwọn èdà-itàn m̀ìràn náà wà nínú àwọn ìwé itàn àròṣò Akínlàdé tí ó jẹ pé wón n fi ogbón tiwón ṣe ìrànwò ogbón ti Akin Olúsínà ni. Lára àwọn èdà-itàn wònyí sì ni túndé Atopinpin àti àwọn olópàá. Àwọn wònyí ni wón dàbí Táfa àti Súlè Aláyìímò ṣe rí léyìn Lápàdé.

Nínú ìwé itàn àròṣò Fálétì, tí ó pè ní *Omo Olókùn Esin*, Àjàyí ni èdà-itàn tí ó tayo. Àwọn ohun tí ó sì jẹ kó hàn ni ogbón, agbára àti ifarada tí ó ní. Ogbón yìi náà ni Àjàyí fi wà àwọn èdà-itàn m̀ìràn tí ó ṣìṣe pèlù rẹ jò, ogbón náà lo fi yí ọkàn Ìbíwùmí padà. Ogbón yìi ni ó fi bá Àyówí sòrò, kí ó tó di pé Àyówí náà bá Kólájò sòrò. A lè sọ pé ni igbèyìn, ogbón Àjàyí ló borí ti Olúmokò nítorí pé wón padà ri òminira wón gbà.

Àrífàyo gbogbo inú èyí ni pé nígbà tí òh̀kòwé bá tí gbé èdà-itàn kan yò látàrí ogbón àti òye gégé bí a ṣe ṣàfihàn àwọn èdà-itàn wònyí, tí ó sì jẹ ogbón wón ni olúborí ogbón nínú itàn, èyí ni yóó mu kí òh̀kòwé máa fi irú àwọn èdà-itàn yìi ṣe òdiwón ara rẹ nípa pé wón gbón tó o tàbí wón gbón jù ú lọ. Bí irúfẹ àwọn èdà-itàn yìi bá dá onírúurú ogbón tí òh̀kòwé kò le rokàn dé ibe, ohun tí yóó hàn sì òh̀kòwé ni rírí èdà-itàn gégé bí eni tí ó fi ogbón ju òun lọ. Nípasè èyí, lítíréṣò tàbí ìwé itàn àròṣò tí jẹ iṣe tí àwùjò fẹ kó jẹ.

3.2. Àwọn Èdà-Itàn tí ó fi Èwà ta yò

Bí a bá n sòrò nípa ewà nínú láàrin àwùjò Yorùbá, ọ̀rò yìi máa n kan obínrin jù ọ̀kùnrin gégé bí èdà àwùjò lọ. Obínrin ni àwọn Yorùbá máa n ṣaáábà tókà ewà nínú sí. Fún ìdì èyí, bí a bá n sòrò nípa àjùlò látàrí ewà, àwọn èdà-itàn ajemábo ni ọ̀rò yìi sáábà máa n kàn jù. Lára ohun tí èdà èniyàn le fi ṣe àjùlò láàrin àwùjò ni ewà nínú jẹ. Èwà èdà-itàn ajemábo nínú ìwé itàn àròṣò sì máa n wà lówó bí òh̀kòwé bá ṣe ròyìn ewà èdà-itàn kan àti irúfẹ àjùlò to bá jẹ yò látàrí ilo agbára ewà náà.

Ní àwùjò ilú Èkó ni I.B Thomas gbé ìwé itàn àròṣò *Itàn Èmi Sègilolá Eléyinjú Egé Elégbèrún Oko Láyé*. Ohun tí Sègilolá fi tayo àwọn èdà-itàn egbè rẹ, pàápàá jùlò, àwọn obínrin ni ewà tí ó ni. Èwà ti Sègilolá ni yìi ló jẹ kí ó pe ara rẹ ní *eléyinjú egé*, èyí tí ó jẹ àlájẹ tí àwọn Yorùbá máa n lò fún obínrin tí ó rẹwà (nípa ojú rẹ tó gún rэгé). Ó hàn pé ewà ni Sègilolá fi tayo àwọn obínrin egbè rẹ, èyí ló sì fún ni àh̀fààní láti ni to egbèrún ọ̀kò láyé, nítorí pé ọ̀pò ọ̀kùnrin ni ọkàn wón máa n fà sí ọ̀dò obínrin tí ó bá rẹwà. Sègilolá ròyìn ewà rẹ nígbà tí ó sọ pé:



Èniyàn pupa fòò ni èdá mi, mo sì jẹ ọkan nínú àwọn arẹwà obìnrin tí ọlórún fí ẹwà ta lórẹ...Emi jẹ obìnrin kan tí ẹyinjú rẹ wú gbùkẹ diẹ, ẹyí ló mú kí àwọn iyàwó-ilé fún mi ni súná àdàpè orúkọ tàbí oríki bí “Èlẹyinjú Ẹgẹ” (ojú-iwé 2)
 Àyọlò òkè yìi jẹ ko hàn pé arẹwà ni Sẹgilolá, ọkan nínú àwọn obìnrin tí ó ni àjùlọ ẹwà ni.

A gbodò sọ àsọyán pé ẹyinjú rẹ tí ó sọ pé o wú gbùkẹ diẹ kíi ẹ àléébù ara, lára àwọn ohun tí ó fí ògò ẹwà hàn ni. Ẹwà yìi ni o fún Sẹgilolá ni ànfààní láti máa fẹ onírúurú àwọn ọkúnrin. Àjùlọ ẹwà tí ó ní yìi nàà ló sì mú iparun bá a.

Bákan nàà, àwùjọ ilú Òkò ni Akíntúndé Sówùnmí nàà gbé iwé itàn *Ayọkà Fẹláyọ* le lórí. Sówùnmí nàà sì fí Ayọkà hàn gégé bí obìnrin tí ó rẹwà. Ẹwà rẹ nàà sì tayọ tí àwọn obìnrin egbé rẹ. Ayọkà sọ nípa ẹwà ara rẹ báyíí pé:

Ni ẹwà, obinrin bi emi Ayọka sọwọn. Fún emi Ayọka ni àwọn onisamba kọrin bayi pe:

Omọ nyin dara, o wun wa, bi Egbin l’o ri

Omọ nyin dara, o wun wa, bi Egbin l’o ri

Omọ nyin dara pupọ, o hu’wa rere

Omọ nyin dara pupọ, o hu’wa rere

Beni; Ọlórún fun emi Ayọka ni ẹwà nitoto. Ko si ọkúnrin na, ibase padi, ibase

Woli ti o ma ri emi Ayọka ti ko ni wo lemeji. T’obirin t’ọkúnrin lo ngbaduru omọ

to lewa bi emi Ayọka. Emi Ayọka di oriṣa ajiki ajibọ gbogbo aladugbo

Àyọlò òkè yìi ẹ ẹkúnrẹrẹ àlàyé nípa Ayọkà bí a bá n sòrò nípa ẹwà. Ó hàn pé, ó ní ẹwà tí o tayọ ti egbé rẹ. Ẹyí ló sì fà á tó jẹ pé gbogbo ibi tí àwọn ọkúnrin gbé e lọ bí ibàdàn àti Òkè-Oya nàà ni ẹwà rẹ tí n gbayì, tí àwọn ọkúnrin sì n pé bò ó.

Nínú iwé *Jìjì Arẹwà Obìnrin* tí Débò Awé kọ, ó hàn pé ẹwà Jìjì nàà tayọ tí àwọn èdà-itàn yòókù tí wọn jẹ obìnrin nínú iwé itàn àròsọ nàà, idí sì niyí tí ó fí jẹ pé gbogbo èniyàn tọbatọba ló wú láti jẹ ọkọ Jìjì. Ònkòwé sọ nípa ẹwà Jìjì pé:

Arẹwà ni omọbinrin yìi. Ó dúdú, ó sì ga ní iwọn ẹsẹ bàtà márùn-ún àbò. Èjì tó wà lénú rẹ jẹ kí ẹwà rẹ hàn kedere. Bí ó tilẹ jẹ pé èniyàn dúdú ni, síbẹ bó ti dúdú tó, ló n dán. Adumáradán omoge ni. Keke leyín ẹnu rẹ gbó, tó funfun, tó dàbí ike. Ẹyinjú rẹ rí róbótó, ó mọ ni iwọn ara rẹ. Irun orí rẹ dúdú yoyọ kanlẹ. Ipénpéjú rẹ rọra rí tẹrẹ bí àkò-ṣẹṣẹ-lé oṣù, ó sì dudu bákan nàà.

Ẹnu rẹ kò tóbi, kò dàbí ti inàkí, ó rí róbótó bíi tọmọ titun. Àwọn oyàn méjèjè tó wà ní àyà rẹ dàbí èso mángòrò, wọn rí sọrọsọrọ. Ikùn rẹ kò ẹ peṣe jù, kò sì ẹ jẹbẹtẹ bíi ti ibẹnbẹ Olókúnrun. isu tó wà ní ibadí rẹ méjèjè rí mónpé. Ẹyí jẹ kí ibadí rẹ mọ níwọn, kò pò ju ara lọ.

Tí omọbinrin yìi bá sì fí aṣọ sọrùn, orí àwọn ọkúnrin ilú Lápá-edé máa n dàrú ni. Idí rẹ ni pé omọbinrin nàà ní àmúye jù. Kò sí nńkan ọsọ tó fí sára tí kí í bá a lára mu.

Ẹwà tí Jìjì ni yìi lo fí ko wàhálà ba gbogbo ọkúnrin nípa títiraka láti fẹ e, ẹyí ló sì mú kí Òrẹ rin irin-àjò láti ẹ iwádíí nípa ohun tí Jìjì fẹràn gégé bí idánwò tí o tí Jìjì tí síwájú wọn pé ẹni tó bá fẹ fẹ òun gbodò ẹ. Àwọn àlàyé yìi jẹ kí ó hàn pé ẹwà dúró gégé bí àjùlọ tí àwọn obìnrin fí n tayọ ara wọn nínú iwé itàn àròsọ Yorùbá. Àwọn èdà-itàn tí á sì mú ẹnu bà yìi jẹ àwọn èdà-itàn tí ẹwà wọn yọ jùlọ nínú àwọn iwé itàn àròsọ tí a ti tọka sí wọn. Bí ònkàwé bá jẹ obinrin, lára ohun tí ó le wò



ni wíwo àbùdá ẹwà àwọn ẹdà-ìtàn yí látí mọ bóyá wọn ju òun lọ nípa tí ẹwà. Lẹyìn èyí ni yóó wo ipò ẹwà wọn àti bí wọn se le lo àjùlọ ẹwà náà. A rí ẹni tí àjùlọ ẹwà kó itijú bá bíi Sẹgilolá àti Àyóká nínú ìwé itàn àròsọ tí I.B Thomas àti Akíntúndé Sówùnmí kọ, a sì rí ẹni tí ẹwà mú iyi bá bíi tí Jiji nínú ìwé itàn àròsọ tí Débò Awé kọ. Èyí wà lówó bí ọkòọkan se lo ẹwà rẹ.

3.3. Àwọn Ẹdà-Ìtàn tí ó fi Owó ta yọ

Bí ẹdà bá fẹ fi àjùlọ hàn, lára ohun tí ẹdà ènìyàn le se àfihàn rẹ ni owó níní. Òwe àwọn Yorùbá ni pé *olówó gba iyàwó ọlẹ, ọlẹ n se Láìláhà, o dijó ọlẹ bá lówó kó tó ránró láìláhà fún olówó*. Ìpèdè yí fi hàn pé àjùlọ wa nínú owó níní. Bí ẹdà-ìtàn kan bá sì ni owó, ìlo owó náà le mú kí ònkàwé fi díwọn ara rẹ.

Nínú ìwé *Amoniseni* tí Kólá Akínládé kọ, lòòótó ni a tọka sí pé bí a bá wo tí ọgbọn orí àti òye, Akin Olúsínà ni ọgbọn rẹ tayo, sùgbọn ni tí owó níní, Olóyè Ajé ni o ni àjùlọ owó. Ìdí ni pé òun ló ni owó, tí ó dá ilé-ẹkọ àti ilé-ise mǐràn silẹ, tí ó sì gba ọpòlọpọ àwọn ẹdà-ìtàn sí isẹ. Èyí tí ó tùmọ sí pé ọsìsẹ abẹ rẹ ni àwọn ẹdà-ìtàn mǐràn. Owó tí Olóyè Ajé ni ni gbogbo àwọn ènìyàn pàtáki àwùjọ fi máa n lọ sí ọdọ rẹ. Ó n gba wọn sísẹ, ó n fún wọn ní ọúnjẹ àti ọtí mú. Bákan náà ní ó sì máa n se wọn ni orísirísi àlẹjò. Ànfààní èyí náà ni Mosún jẹ tí ó fi fi se ọgá ilé-ẹkọ tí ó dá silẹ. Ohun tí èyí tùmọ sí ni pé ẹdà-ìtàn tí'ó ní àjùlọ owó níní, tí ó sì lo owó náà gégé bí ó tí yẹ ni olóyè Ajé.

Nínú ìwé *Aápon Pin* tí Ọpádòtun kọ, ohun tí ó jẹ okùnfa àjùlọ fún Wálé ni owó. Owó tí Wálé ni ju tí àwọn ẹdà-ìtàn yóókù nínú ìwé náà lọ, èyí ló sì fà á tí ó jẹ; pé kò sí ẹdà-ìtàn tí agbára rẹ ká a, nítorí pé wọn kò lówó tó o. Owó tí Wálé ni yíi ni ó fi n dari àwọn jàndùkú, tí ó fi n gba ilẹ onilé, tí ó sì n gba iyàwó oníyàwó, èyí tí kò si si ẹni tí ó le tu irún kan ni ara rẹ.

Àrífayọ inú èyí náà ni pé ẹdà-ìtàn kan bá lówó gégé bí àjùlọ tí ó fi jù ẹdà-ìtàn mǐràn lọ, ọ̀nà méjì ni o le gba lo owó náà. Ó le lo lónà rere lórí ẹdà-ìtàn mǐràn gégé bí olóyè Ajé se n se; àjùlọ ni, bákan náà ni ó le lò ó lónà ibi lórí ẹdà-ìtàn mǐràn gégé bí Wálé se se nínú ìwé itàn àròsọ *Aápon Pin*. Èyí tí o bá wu ònkàwé ni ó máa n mú lò látí se ju bí òun gan-an gégé bí ẹdà àwùjọ se le se lo, àbí ẹni tí ó fi owó sẹkà le se ikà tí o ju tirẹ lọ. Ònkàwé tí yóó ba se èyí gbodọ jẹ ẹni tí ó ni owó, ọ̀nà tí ó bá sì n gba lo owó yíi ni yóó sọ ẹni tí yóó fi ara rẹ wé. Nígba tí ònkàwé kò bá sì lérò pé òun le na owó tayo ààlà ibi tí ẹdà-ìtàn kan náà dé, òhun tí ó jẹ ni pé irúfẹ ẹdà-ìtàn ọ̀hún jẹ ẹdà-ìtàn tí ó jù wá lọ.

Àwọn Ẹdà-Ìtàn tí ó fi Ipò ta yọ

Gégé bí o se hàn láàrin àwùjọ pé ẹdà kí í wà ni ipò kan náà, èyí ló máa n hàn nínú ìwé itàn àròsọ pé ọ̀rọ ipò náà kan ti àjùlọ. Irú àjùlọ tí à n sọ yíi le jẹ àjùlọ látàrí ipò ọ̀sẹlú tàbí látàrí ọ̀gá sí ọ̀mọ́ọ̀sẹ. Èyí yòowù tí ó bá sì jẹ, ẹdà-ìtàn tí ó bá ni ipò tí ó ga ju tí ẹdà-ìtàn mǐràn lọ le lò ó látí fi agbà hàn ẹdà-ìtàn náà.

Nínú ìwé itàn àròsọ *Amoniseni*, ohun tí' mú kí Mosún tayo àwọn ẹdà-ìtàn kan ni pé ipò ọ̀gá wọn ni ó wà lẹnu isẹ. Ipò yíi sì ni Mosún fi rẹ wọn jẹ, tí ó fi n pa wọn látí le fi dáràn sí olóyè Ajé lórùn. Ẹni tí olóyè Ajé bá lé kúrò ní ibi isẹ tirẹ, Mosún yóó gbà á sí ọ̀dọ tirẹ, bí ó tilẹ jẹ pé olóyè Ajé ni ó ni ibẹ náà, yóó sì gbọ̀nà ẹ̀bùrú se onítòhún ní ijànba, kí ayé le máa fura sí olóyè Ajé tí ó bá wọn ní gbólóhùn asọ.



Kí í ẹ̀wà akọ nìkan ni àjùlọ nípa ipò láti ọwọ̀ ẹ̀dà-ìtàn kan fi le hàn lórí ẹ̀dà-ìtàn miiran. Ó le jẹ ẹ̀wà ẹ̀rò. Irú èyí ni bí ó ti hàn pé ọwọ̀ ẹ̀rò ni ọ̀ba ilú àwọn Àkàrà-Oògùn fi pe Àkàrà-Oògùn, tí ó sì ràn òun àti àwọn akọni méfà miiran lọ sí Òkè-Làngbòdó. Oba ko fi ipá mu wọn nípa lílo ipò ọ̀ba rẹ̀ gégé bí Olúmokò ẹ̀ ń ẹ̀wà nínú iwé itàn àròsọ Fálétì, tí ó pè ní *Omo Olókùn Èsin*.

3.4. Àwọn Ẹ̀dà-Ìtàn tí Ijákulẹ̀ fa Iṣubú wọn

Àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ó wà ní ọwọ̀ yíi jẹ àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ònkàwé ẹ̀wà maa ń kááánú wọn nítorí ijákulẹ̀ wọn. Àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ijákulẹ̀ fa iṣubú wọn ni àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ó ní àléébù kàn pátó nínú iwé itàn àròsọ, tí àléébù yíi sì dí nípa àtilẹ̀se wọn kù. Àwọn ẹ̀dà-ìtàn wònyí lè jẹ àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ó rí ijákulẹ̀ látari àfowọ́fà ara wọn gan-an tàbí àkóbá láti ọwọ̀ ẹ̀dà-ìtàn miiran. Bákan náà, ẹ̀dà-ìtàn wònyí lè jẹ ẹ̀dà-ìtàn tí ó rí ijákulẹ̀ látari àánú síse.

Àkíyèsí fi hàn pé ọ̀pọ̀ márùn-ún ni a lè gbé àbùdá irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà-ìtàn wònyí lẹ̀. Ìkíni ni pé wọn maa ń ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àbùdá tí ó dára. Ìkejì ni pé wọn maa ń ní àbùdá kan tí ó burú. Ìkẹta ni pé àbùdá búburú yíi ni ó maa ń fa iṣubú wọn. Ìkẹrin sì ni pé wọn kí í sáàbà dídè tí wọn bá ṣubú. Ìkààrún ni pé ó maa ń ní iṣẹ̀lẹ̀ ibáníkẹ̀dùn tí yóó ṣẹlẹ̀ sí irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà-ìtàn yíi nínú itàn, èyí tí yóó mú kí ònkàwé maa kááánú wọn. A tún gbọ̀dọ̀ sọ pé ipò tí ònkàwé bá wà ni yóó sọ bóyá àánú ẹ̀dà-ìtàn kan yóó ẹ̀ ẹ̀wà tàbí pé kò ní ẹ̀wà. Èyí ni pé o ní í ẹ̀wà pẹ̀lú imọ̀lára ònkàwé. Bákan náà, kò pọ̀n dandan kí ẹ̀dà-ìtàn yíi jẹ olu ẹ̀dà-ìtàn sùgbón, o gbọ̀dọ̀ jẹ ẹ̀dà-ìtàn tí ipa rẹ̀ fojú hán ẹ̀wà dádáà nínú itàn. Lára ohun tí ó maa ń fa iṣubú àwọn ẹ̀dà-ìtàn wònyí gégé bí ó ẹ̀wà nínú àwọn iwé itàn àròsọ Yorùbá ni àfowọ́fà, àkóbá láti ọwọ̀ ẹ̀dà-ìtàn miiran, irẹ̀jẹ láti ọwọ̀ ẹ̀dà-ìtàn miiran, ibápádé ohun ibẹ̀rù àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Àwọn Ẹ̀dà-Ìtàn tí ó ẹ̀wà Àfowọ́fà

Àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ó ẹ̀wà àfowọ́fà jẹ àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ó jẹ pé ọwọ̀ ara wọn ni wọn fi fa iṣubú tàbí ijákulẹ̀ ara wọn. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé ònkàwé maa ń mọ̀ pé ọwọ̀ àwọn ẹ̀dà-ìtàn bá yíi ni ijákulẹ̀ wọn wà, síbẹ̀ àwọn ònkàwé itàn àròsọ Yorùbá maa ń fi ààyè sílẹ̀ fún ònkàwé láti kááánú wọn nípa ohun tí ó bá jẹ àtubótán àfowọ́fà wọn. Irúfẹ̀ ẹ̀dà-ìtàn bá yíi ní Sẹ̀gílọ́lá nínú iwé itàn *Ìtàn Igbésí Ayé Èmi Sẹ̀gílọ́lá Eléyinjú-Ege Elégbèrún Oko láyẹ* tí I.B Thomas kọ àti Àyòkà nínú iwé itàn àròsọ *Àyòkà Fẹ̀láyọ* tí Akintúndé Sówunmí kọ. Nínú iwé itàn àròsọ *Ìtàn Igbésí Ayé Èmi Sẹ̀gílọ́lá Eléyinjú-Ege Elégbèrún Oko láyẹ*, àánú ònkàwé yóó ẹ̀wà Sẹ̀gílọ́lá. Lóòótọ̀ ni ònkàwé kò jẹ kí o pamọ̀ sí àwọn ònkàwé pé ọwọ̀ Sẹ̀gílọ́lá ni ó fi ségi dínà ètò igbésí-ayé ara rẹ̀, síbẹ̀ irúfẹ̀ àròkan tí Sẹ̀gílọ́lá ń rò, èyí tí ó ń mu un sọ itàn igbésí ayé ara rẹ̀ gégé bí ònkàwé ẹ̀wà gbé e kalẹ̀ jẹ ohun tí ó jẹ kí a lè ka Sẹ̀gílọ́lá kún irúfẹ̀ ẹ̀dà-ìtàn tí àánú wà ń ẹ̀wà. Lára ọ̀rọ̀ tí Sẹ̀gílọ́lá sọ tí ó mú ibáníkẹ̀dùn àti ikááánú lówọ̀ ni:

Sùgbón iyà ọ̀rọ̀ tí èmi wá ń jẹ gbèyìn nínú ayé mi lóni yíi ga ju adùn ayé témi ti jẹ kọjá lọ bí igbà tí ọ̀run ga ju ilẹ̀ ayé. Sùgbón bó ti jẹ wí pé Elédáà nìkan lèmi Sẹ̀gílọ́lá dá ẹ̀se mi yíi sí, èyí ló mú èmi láti sọ wí pé nípa témi gégé bí Onísáàmù bá yíi pé: Olórùn, ẹ̀wà mi gégé bí iṣeun ifẹ̀ rẹ̀, gégé bí irónú ọ̀pọ̀ àánú Rẹ̀, nu irẹ̀koja mi nù kúrò. Wẹ̀ mi ní àwẹ̀mọ̀ kúrò nínú àìṣedéédé mi, kí o sì wẹ̀ mi nù kúrò nínú ẹ̀se mi.

Lónà kejì, bí ọ̀rọ̀ Sẹ̀gílọ́lá ẹ̀wà jẹ ni ti Àyòkà náà jẹ nínú iwé itàn àròsọ *Àyòkà Fẹ̀láyọ*. Àyòkà náà lo igbésí-ayé rẹ̀ bí kò ti dára ni igbà èwè rẹ̀ látari iwà àgbèrè síse. Iyàtò kan tí ó kàn wà níbẹ̀ ni pé iyà Àyòkà kún ẹ̀ni tí ó bá Àyòkà láyẹ̀ jẹ nígbà tí iyá ti Sẹ̀gílọ́lá tako iwà tí Sẹ̀gílọ́lá ń hù. Gégé bí igbèyìn igbè-ayé Sẹ̀gílọ́lá kò ẹ̀wà dára ni igbèyìn igbè-ayé tí Àyòkà náà mú ibanújẹ̀ lówọ̀. Akintúndé



Ṣówùnmi náà sì fí Àyòkà hàn gégé bí ẹni tí ó yẹ láti kédùn fún. Èyí náà hàn nínú ìwé *Àyòkà Fẹ́láyò* báyii pé:

Nigbati o yẹ mi wo tan, o mi ori, o si wipe “kini sọ iwọ obirin to dara bayi sinu arun jagba-jagba bayi?” Eyi fihan pe iwọ ko ni ibujoko kan pataki. Lẹhin ogbologbo atọsi àti ogodo Oyinbo, ọpọlọpọ arun miran bi arun ẹgba, arinka-inu—eegun, ọnjuponju, arun oju didun, akokoro, gẹhingẹhin àti nńkan bi kuruna tabi narun, wa lara rẹ. Gbogbo àwọn arun wọnyi soro pupọ lati wosan ni kiakia. Ki o to le san die, iwọ ni lati mu ọpọlọpọ ogun ki o si gba ọpọlọpọ abẹrẹ. Ki emi ma tan ọ jẹ, fun ọdun mẹta gbako, iwọ nilati ma jẹ ogun. Anu ẹ mi pupọ lati ri ẹnyin ọmọbirin wa ninu iru ipo bayi

Àyọlò òkè yìi jẹ kò hàn pé bí ó tilẹ̀ jẹ pé kí í ẹ ẹnìkẹ̀ni ló kó bá Àyòkà, àánú rẹ̀ yóó ẹ ọ̀nkàwé gégé bí ẹni tó rí ìsubú ayé. Lóòótó, lójú ọ̀nkàwé miiran, irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dà-itàn wọ̀nyí kò yẹ láti káàánú tàbí bá wọn kédun ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ sí wọn, èyí ló sì jẹ kí a sọ pé bí ìmòlára.

Àwọn ẹ̀dà-itàn miiran tí àánú wọn ń ẹ wá ni Babátúndé Balógun nínú ìwé itàn àròsọ *Lóri Òkè Saikofiló*. Àwọn ẹ̀dà-itàn méjéèjì jẹ pásító èké àti ọ̀pùrọ̀. Ọ̀rẹ̀ tímótímọ̀ ni wọn, ọ̀nà ẹ̀bùrú ti wọn sì gbà di pásító já wọn kolẹ̀ ní ìgbèyìn. Fún idí èyí, a le sọ pé ọwọ̀ ara wọn ni wọn fí fa ìsubú ayé wọn. Sùgbón bí a bá ẹ àkíyèsí itàn ìgbé-ayé wọn gégé bí ọ̀nkòwé ẹ é tò ó láti ìbẹ̀rẹ̀, àánú àwọn ẹ̀dà-itàn méjéèjì náà yóó ẹ ọ̀nkàwé, nítorí pé wọn kọ ẹ̀kọ̀-ìwé bí ó ti yẹ kí wọn kọ ọ, wọn sì gbà ìwé ẹ̀rì tí ó ní ìtumò, sùgbón wíwá iṣẹ̀ fún ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún láiríṣẹ̀ ló sọ wọn di wòlìlì àpàpàndodo, èyí tí ó mú kí wọn máa ẹ oògùn láti tan àwọn ẹ̀niyàn, kí wọn sì máa pé é ni iṣẹ̀ iyanú Olórún. Àsírí wọn sì padà tu, ọ̀lọpáá sì mu wọn fún bíbá òkú ẹ̀niyàn nínú ilé ìjosìn wọn. Ohun tí yóó mú àánú àwọn ẹ̀dà-itàn méjéèjì yìi ẹ ọ̀nkàwé ni pé bí wọn bá tètè rí iṣẹ̀ láàárọ̀ ọjọ̀ ní, wọn le má ya sí ọ̀nà iṣẹ̀ ibi tí wọn ń ẹ.

3.5. Àwọn ẹ̀dà-Itàn tí ẹ̀dà-Itàn Miiran ẹ Àkóbá fún

Lára àwọn ẹ̀dà-itàn tí àánú wọn máa ń ẹ wá ni àwọn ẹ̀dà-itàn tí ó jẹ pé ẹ̀dà-itàn lo ẹ̀kùnfa ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ sí wọn tí àánú wọn fí ń ẹ ọ̀nkàwé. A tún le sọ pé kí í ẹ àfowọ́fà irú àwọn ẹ̀dà-itàn yìi ló fí ọwọ̀ ara wọn fa ìjákulẹ̀ tàbí wàhálà tí ó bá wọn. Ohun tí ó máa ń mú kí àánú wọn ẹ ẹ̀niyàn ni pé àwọn kọ̀ ni wọn ẹ okùnfa ìsubú ara wọn. Ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ sí wọn ni a lè pé ní kòngẹ̀ tí ó dirò mó àyànmó.

Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ẹ̀dà-itàn báyii ni Àlàbà Labalábá nínú ìwé itàn àròsọ *Atótó Arére*. Nínú ìwé itàn yìi, a fura pé Àlàbá kọ̀ ní ó ẹ okùnfa ìsubú ara rẹ. Àlàbá jẹ ẹ̀dà-itàn tí kò rí ire láti ààrọ̀ ọjọ̀ ní ìgbà ewé rẹ, ní iròlẹ̀ ayé rẹ, àti ní ìgbèyìn ayé rẹ. Láti ìgbà kékeré Àlàbá ní kò ti sí iya Àlàbá lódò bàbá rẹ, èyí sì ní ànfàaní ti orogún iya rẹ ti bàbá rẹ fẹ̀ ló láti máa fí iya jẹ ẹ. Iya yìi ló jẹ kí Àlàbá sá kúrò ní ilé tí ó fí sá lọ sí Ifẹ̀. O dé Ifẹ̀ tán, léyìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ wàhálà, ó rí iṣẹ̀ nínú ogbà. Níbi tí o ti lérò pé ọkan ọ̀nà yóó balẹ̀ nítorí tí àwọn ọ̀gá rẹ fẹ́ran rẹ, ní ọ̀mọ̀ ọ̀gá rẹ tún ti ẹ àkóbá fún. Wọn lé e kúrò ní ilé ọ̀gá rẹ náà, o tún bó sí ìgboro, ó ń dààmú. O padé ẹni ti wọn ti jọ já rí, wọn gbímọ̀ pọ̀, wọn jọ ń ta ìwé iròyìn. Lósàn-án kan, ọ̀ru kan ni Sámínú tí wọn jọ ń ta ìwé iròyìn lọ gba owó wọn ní bánkì, tí ó sì jì gbgbo rẹ kó sálo. Àlàbá dé ọ̀dọ̀ Ọ̀dì-ẹ̀wù, Ọ̀dì-ẹ̀wù ń fí Àlàbá ẹ agbódegba olẹ̀. Nígbà tí Ọ̀dì-ẹ̀wù kú, Àlàbá lọ kòṣẹ̀ ọwọ̀, o kòṣẹ̀, ó sì mọ̀ iṣẹ̀, sùgbón iyàwó ọ̀gá rẹ tún ẹ àkóbá fún un léyìn ikú ọ̀gá rẹ nítorí pé ó fẹ̀ kí o fẹ̀ ọ̀nà. Èyí ló tún mú Àlàbá kúrò nìbẹ̀.



Níbi tí Àlàbá tí ń sùsẹ̀ ní Sámínù tún tí wa bá a tí ó sì ń ta ojà olẹ̀ fún un, láìjẹ́ kí ó mò pé ojà olẹ̀ ní. Èyí ló tún mú Àlàbá lọ sí èwòn. Nígba tí Àlàbá tí èwòn dé ọ̀dọ̀ Sámínù ló dé sí. Èyí sì mú kí ó ɗara pọ̀ mó àwọn ọ̀daràn tí Sámínù ń kó kiri. Ní ìgbèyìn, wọn pa Sámínù, àwọn ọ̀daràn tí ó jẹ́ ẹ̀mẹ̀wà Sámínù pa ara wọn, Àlàbá nàà sì padà kú. Ó hàn nínú ètò ìgbé-ayé Àlàbá pé kí í ẹ̀ ẹ̀niyàn burúkú, gégé bí ònkòwé ẹ̀ ẹ̀ fi hàn. Látí kékeré ní wọn tí ń kó bá a. Orogún iyá rẹ̀ kó bá a, ọ̀mọ ọ̀gá rẹ̀ kó bá a, Ọ̀dì-ẹ̀wù kó bá a, Sámínù kó bá a, iyàwó ọ̀gá rẹ̀ nàà sì kó bá a pẹ̀lú. Àkójopọ̀ gbogbo àwọn àkóba wònyí ló da gbogbo ètò ìgbé-ayé Àlàbá rú. Ó hàn pé ẹ̀dà-ìtàn tí àànú ònkàwé le ẹ̀ ẹ̀ ní Àlàbá nínú ìwé ìtàn nàà, èyí ló sì fà á tí ònkòwé kò fi nńkan kan pátó tí a le pé ní ebi Àlàbá nínú ìwé nàà hàn. Dípò bẹ̀ẹ̀, ohun tí ònkòwé ń sọ ní pé “Abẹ̀bẹ̀ Àlàbá tún fi ibi peḗbẹ̀ lélẹ̀”

Lára irúfẹ́ àwọn ẹ̀dà-ìtàn yìí ní Súlẹ̀ Ìgbìrà nínú ìwé ìtàn àròsọ *Owó Èjẹ́* tí Kọ́lá Akínlàdé kọ. Súlẹ̀ kú ikú àitọ́jọ̀, bàbá Wálẹ̀ tí ó jẹ́ baálẹ̀ wọn lóko tí orúkọ rẹ̀ ń jẹ́ Súàrá Owóyẹmí ló sì pa á. Ohun tí o mú kí baba Wálẹ̀ pa Súlẹ̀ ní látí jogún oko kòkó rẹ̀ tí kò ní pé bẹ̀rẹ̀ sí í sọ. Ohun tí yóó mú ònkàwé káàánú Súlẹ̀ ní pé Ìgbìrà ní, oko ló wá ro ní Oṇdó, ó ní iyàwó àfẹ̀sónà tí wọn jọ ń pèṣe àtífẹ́ ara wọn, ó sì tún ẹ̀ṣẹ́ ra kẹ̀kẹ̀ tuntun ní. Gbogbo àwọn nńkan yìí ló jẹ́ àdìsókàn Súlẹ̀ Ìgbìrà, sùgbọ́n tí wọn fi ikú dá ẹ̀mí rẹ̀ ní ègbodò láìjẹ́ kí ó gbádùn gbogbo wàhálà rẹ̀. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àyèwò tí wọn ẹ̀ fún Súlẹ̀ jẹ́ kó hàn pé májèlẹ̀ àtenujẹ́ ló pá a, síbẹ̀ wíwo gbogbo ohun tí ó rọ̀kiri ká ikú rẹ̀ jẹ́ kí ó hàn pé àànú ònkàwé yóó ẹ̀ ẹ̀.

3.6. Àwọn Ẹ̀dà-Ìtàn tí Ẹ̀dà-Ìtàn Mìràn ń rẹ́ jẹ́

Ohun tí ó máa ń sọkúnfa kí ònkàwé máa káànú ẹ̀dà-ìtàn kan ní ìgbà tí ẹ̀dà-ìtàn kan ń rẹ́ ẹ̀dà-ìtàn ẹ̀gbẹ́ rẹ́ jẹ́. Lára kókó-ọ̀rọ̀ tí ó máa ń hàn nínú ìwé ìtàn àròsọ Yorùbá ní ọ̀rọ̀ ìrẹ̀nìjẹ́, láàrin ẹ̀dà-ìtàn méjì tàbí jù bẹ́ẹ̀ lọ sì ní ìrẹ̀nìjẹ́ yìí tí máa ń wáyé. Àkíyèsí nipa èyí wá ní pe ẹ̀dà-ìtàn tí ó bá jẹ́ ẹ̀ni tí wọn ń rẹ́ jẹ́ máa ń jẹ́ ẹ̀dà-ìtàn tí àànú rẹ́ máa ń ẹ̀ ònkàwé. Nínú ìwé ìtàn *Ojọ̀ Burúkú Èsù Gbomi Mu* tí Bísí Adèsìgbìn kọ, ẹ̀dà-ìtàn tí ẹ̀dà-ìtàn tí ẹ̀dà-ìtàn mìràn rẹ́ jẹ́ ní kẹ̀mí iyàwó Àkàngbé tí Mọ̀lẹ́ ká mọ̀lẹ́. Àkàngbé kúrò ní ilẹ̀ rẹ̀ ní àárọ̀, ọ̀ kọ̀rí sí ilú èkó níbi tí ó tí ń ẹ̀ ẹ̀. Bí ó tí lọ tán ní Mọ̀lẹ́ tí orúkọ rẹ̀ ń jẹ́ Olápọ̀sì ká a mó inú ilẹ̀ àdágbe tí wọn ń gbé. Mọ̀lẹ́ dẹ̀rù bá Kẹ̀mí, o tí í mọ̀lẹ́, ó ná án, ó bá a lò pọ̀, ó sì fojú olú ọ̀mọ rẹ̀ rí mábo. Gbogbo èróngbà Mọ̀lẹ́ ní látí pa Kẹ̀mí kí ó tó máa lọ ní alẹ́ gégé bí ó tí ń ẹ̀ fún gbogbo àwọn tó bá tí ká mọ̀lẹ́, bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé orí ko Kẹ̀mí yọ ní ìgbèyìn tí ibon tí Mọ̀lẹ́ yin kó bá a. Bí ònkàwé bá ka ìwé ìtàn àròsọ *Ojọ̀ Burúkú Èsù Gbomi Mu* dé àwọn ọ̀gangan ibi tí Mọ̀lẹ́ tí ń fòrò ẹ̀mí Kẹ̀mí, kò sí bí àànú ònkàwé kò ẹ̀ ẹ̀ ní í ẹ̀. Nígba tí onílẹ̀ di àlẹ̀jò nínú ilẹ̀ ara rẹ̀, tí ó ń sun àtimólẹ́, tí ikú sì wólé tò ọ̀.

Ẹ̀dà-ìtàn tí àànú rẹ́ ń ẹ̀ ẹ̀ wá ní Dúró nínú ìwé ìtàn *Àsírí Amòòkùnjalẹ́ Tú* látí ọ̀wọ̀ Kọ́lá Akínlàdé. Nínú ìwé ìtàn àròsọ nàà, Orímóògùnjẹ́ tí í ẹ̀ bàbá Dúró ló kú, tí ọ̀kan nínú àwọn iyàwó rẹ́ sì jì owó rẹ́ kó. Gbajúgbajà onísòwò tí ó lówó lówó ní Orímóògùnjẹ́, owó rẹ́ tí wọn jì kó yìí sì jẹ́ ọ̀nà látí rẹ́ Dúró tí í ẹ̀ àkọ́bì ọ̀mọ rẹ́ jẹ́. Ídì ní pé iyá Dúró tí kú, bí Dúró ko bá sì rí owó bàbá rẹ́ tí wọn jì kó, kò ní le tẹ̀sìwájú nínú èkó rẹ́ mó. Lóòótó ní ó jẹ́ pé kí í ẹ̀ ẹ̀ òun nńkan ló ní ètò sí owó nàà gégé bí ogún, sùgbọ́n ọ̀un ní ọ̀rọ̀ nàà kàn gbòngbòn jù nítorí pé ọ̀un nńkan ní kò ní iyá láàrin àwọn iyàwó bàbá rẹ́. Látí le fi hàn pé ẹ̀dà-ìtàn tí àànú rẹ́ yóó ẹ̀ ònkàwé ní Dúró jẹ́, ònkòwé sáfihàn ọ̀rọ̀ ìṣàlẹ́ yìí gégé bí ọ̀rọ̀ tí Dúró kọ sínú lẹ́ta tí ó fi ránṣẹ́ sí Olúsína ọ̀lọ̀fin-in-tótó. Ọ̀rọ̀ rẹ́ nàà lọ bàyìí:

Kí í ẹ̀ ẹ̀rọ̀ àyọ̀nusọ. Ibi tí Ọ̀lọ̀run-ún ẹ̀ nńkan fún babaà mi dé, ó yẹ́ kí á sin òkúu rẹ́, kí ayé gbọ́, kí ọ̀run sì mò. Sùgbọ́n a kò lẹ́ ẹ̀ ẹ̀yí. À kò tilẹ̀ lẹ́ pa màlúú níbi òkúu rẹ́. Kí ní ká fi ogóje náirà ẹ̀ ẹ̀? Èmí nìyí, ọ̀mọ ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ ní mí, n ò lówó lówó. Bó jẹ́ pé mo tí jade ilẹ̀-ẹ̀kọ̀, kí n sì máa sùsẹ́ ní, ibá ẹ̀-ẹ́-ẹ́ fún mí látí rí owó fi ẹ̀ ẹ̀ àwọn ohun tó yẹ́ níbi òkúu babaà mi. Sùgbọ́n ó mà ẹ̀ ẹ̀! N kò tí í parí èkọ̀ mí. Ó



ku ọdún kan tí n ó lò sí i ní ilé-ẹ̀kọ̀ yìí kí n tóo jáde iwé mewaá. Àtilọ ilé-ẹ̀kọ̀ mi lóḁún tí n bọ, Ọlórún nìkan ló lè ẹ́ ẹ́. Ìyáá mi tí kú lóḁún mēta sẹ́yìn, baba t jẹ igi lẹ́yìn ogbà fún mi náà, ọ̀n ló tún kú yìí.

Àyọlò ọ̀kẹ̀ yìí jẹ ọ̀rọ̀ tí ọ̀nḁwé ló láti ẹ́ aḁihàn ipò Dúró àti irú àḁóbá tí ọ́wó bàbá rẹ̀ tí wọn jì le ẹ́ fún un, èyí tí ó fì hàn pé ẹnì tí ó gbé ọ́wó náà rẹ̀ ẹ́ jẹ nì.

Bákan náà, ẹ́ḁá-ìtàn tí àánú rẹ̀ n ẹ́ wá nì Àjàyí nínú *Omọ Olókún Eṣin* láti ọ́wó Adébayọ Fálétí. Nínú iwé itàn àròsọ yìí, oba Ọ̀kò n rẹ̀ àwọn ará ilú Ọ̀kẹ̀-Ọ̀gùn jẹ, Àjàyí tí ó jẹ omọ Olókún Eṣin Ọ̀tu ló sì kókó pinnú láti kọ ìrénijẹ àti ìmúnisin yìí. Fún idí èyí, iya púpọ̀ nì ó jẹ Àjàyí, èyí tí ó le mú kí àánú rẹ̀ ẹ́ ọ̀nḁwé. Lóòótó ló jẹ pé kí í ẹ́ Àjàyí nìkan nì àwọn arénijẹ fì iya jẹ nínú iwé náà, tí ó sì jẹ pé gbogbo ẹnì tó jẹ iya náà nì àánú ọ̀nḁwé yóó ẹ́-ẹnì tó jóná mólé, ẹnì tó fara pa, àti ilú tí ijànbá ẹ́, sùgbón Àjàyí nì ó jẹ kókó iya, lèyíí tí ó mú kí ọ̀nḁwé nì ìmòlára pèlú wàhàlá tí ó dojú kọ.

3.7. Àwọn Ẹ́ḁá-Ìtàn tí ó bá Ohun Ìbèrù Pàdé

Nínú àwọn iwé itàn àròsọ mériírí nì èyí șaábà tí máa n ẹ́lẹ̀ tàbí nínú itàn àròsọ tí ẹ́ḁá-ìtàn bá tì bá ara rẹ̀ nínú igbó tàbí láàrin aginjù. Nínú irúfẹ́ isẹ́lẹ̀ yìí, ẹ́rú máa n ba ẹ́ḁá-ìtàn látàrí àwọn ohun ibèrù tí ó máa n bá pàdé yìí. Bí ọ̀nḁwé bá ẹ́ n ya àwòrán bí ohun ẹ̀rù tí ó n ẹ́lẹ̀ sí àwọn ẹ́ḁá-ìtàn náà ẹ́ tó, nì ọ̀nḁwé yóó máa káànú àwọn ẹ́ḁá-ìtàn tí wọn kó senu ibèrù ọ̀hún. Irúfẹ́ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn tí àánú wa n ẹ́ wọn látàrí ibèrù tí wọn bá pàdé wópọ̀ nínú àwọn iwé Fágúnwà. Ọ̀pọ̀ igbà nì àwọn ẹ́ḁá-ìtàn rẹ̀ máa n bọ sí ọ́wó àwọn iwin tàbí ohun ibèrù, tí ibèrù náà yóó sì le dé ibi pé ọ̀nḁwé yóó máa káànú wọn. Nígbà miiran, ọ̀nḁwé yóó tilẹ̀ máa lérò pé irúfẹ́ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn bẹ̀ yóó kú nì, sùgbón sí iyálẹ̀nu ọ̀nḁwé bí irú ẹ́ḁá-ìtàn bá yìí bá jẹ olú-ẹ́ḁá-ìtàn, kí í kú. Sùgbón ikú sì le pa á, bí kí í bá ẹ́ olú-ẹ́ḁá-ìtàn. Irúfẹ́ ẹ́ḁá-ìtàn bá yìí nì Àkàrà-òògun nínú iwé *Ọ̀gbójú Ode nínú Igbo Irúnmólẹ̀*, Olówó-ayé nínú *Igbó Olódùmarè* àti àwọn olú-ẹ́ḁá-ìtàn inú iwé Fágúnwà miiran. Lẹ́yìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ wàhàlá àti idojúkọ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn wònyí, èyí tí ó máa n dàbí ẹnì pé wọn á ku, tí ó sì máa n mu ọ̀nḁwé káàánú wọn, wọn kí í kú nítorí pé olú-ẹ́ḁá-ìtàn nì wọn.

Bákan náà, irúfẹ́ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn yìí nì Ọ̀rògodogànyìn nínú iwé itàn àròsọ *Ibú Olókun* láti ọ́wó J.O Ọ̀gundélé. Nínú iwé yìí náà, ọ̀pọ̀ isọ̀ro àti ibèrù nì Ọ̀rògodogànyìn nì bá pàdé. Èyí tí ó jẹ kí ó dàbí ẹnì pé yóó kú sí ọ́wó àwọn iwin, sùgbón, ọ̀n náà kò kú nítorí pé olú-ẹ́ḁá-ìtàn nì, síbẹ̀ ọ̀nḁwé yóó káàánú wàhàlá tí ó bá wọn pàdé. Àlàyé tí a tún gbọ̀dọ̀ ẹ́ lóri èyí nì pé kí í ẹ́ pé ẹ́ḁá-ìtàn kí í kú, sùgbón ẹ́ḁá-ìtàn kí í kú bí itàn kò bá á tí ì sún mọ̀ ẹ̀ba iparí. Èyí ló sì máa n fà á tí àwọn ẹ́ḁá-ìtàn inú itàn mériírí kí í fì șaábà kú, bí ó tì wù kí wọn kojú wàhàlá tó.

4. Àgbálogbábọ̀

Isẹ́ yìí jẹ kó hàn pé bí àwùjọ àwọn ẹ́ḁá àwujọ ẹ́ rí nì àwùjọ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn náà rí. O nì àwọn ẹ́ḁá-ìtàn tí wọn nì àbùdá àjùlò, a sì le ẹ́ àmúlò àbùdá àjùlò wọn yìí láti mọ̀ bóya wọn tayọ ọ̀nḁwé gan-an. Àwọn àbùdá àjùlò ẹ́ḁá-ìtàn tí a sì gbé yẹ̀ wò nì *ogbón*, *owó*, *ẹ̀wà* àti *ipò* ẹ́ḁá-ìtàn nínú itàn àròsọ. Ohun tí ó ẹ́ pàtākì nì pé ẹ́ḁá-ìtàn tí a ó bá lo àbùdá àjùlò rẹ̀ kan ẹ́ ọ̀diwọn ọ̀nḁwé gbọ̀dọ̀ nì àbùdá tí ó tayọ tì àwọn ẹ́ḁá-ìtàn egbé rẹ̀ nínú itàn. Àrífayọ̀ nì pé bí àwọn irúfẹ́ àwọn ẹ́ḁá-ìtàn yìí bá ẹ́ onírúurú nìkan tí ọ̀nḁwé kò le rokàn dé ibẹ̀ tàbí tí apá ọ̀nḁwé kò ká, ohun tí yóó hàn sì ọ̀nḁwé nì nì pé irú ẹ́ḁá-ìtàn ọ̀hún ju ọ̀n lọ.



Isé yìí ẹ̀ ǎfihàn àwọn ẹ̀dǎ-ìtàn tí ó jẹ̀ pé ǎǎnú wọn máa ń ẹ̀ ònkàwé. A ẹ̀làyé pé ohun tí ó ẹ̀ pàtǎkì ní pé ipò àtí ìtara ònkàwé kan ní yóó sọ bọ́yá ǎǎnú ẹ̀dǎ-ìtàn kan yóó ẹ̀ é tǎbí kò ní ẹ̀ é. Lára ohun tí o máa ń ẹ̀ okùnfà kí ǎǎnú ẹ̀dǎ-ìtàn ẹ̀ ònkàwé ní igbà tí ẹ̀dǎ-ìtàn kan bá ijákulẹ̀ látàrí ǎfowófa ara wọn, igbà tí ẹ̀dǎ-ìtàn kan bá rí àkóbá látí ọwọ̀ ẹ̀dǎ-ìtàn mìíràn, igbà tí ẹ̀dǎ-ìtàn kan bá rẹ̀ ẹ̀dǎ-ìtàn mìíràn jẹ̀ àtí igbà tí ẹ̀dǎ-ìtàn kan bá kó sínú ibèrù. Kí í ẹ̀ pé àwọn nńkan wònyí nńkan ní ó le mú kí ẹ̀dǎ-ìtàn kan máa rí ikáǎǎnú ònkàwé, ẹ̀gbọn àwọn kókó-òrò yìí ní a gbé yẹ̀ wò nínú isé yìí tí a sì ẹ̀ itókasi wọn nínú àwọn iwé ìtàn àròsọ Yorùbá. Ohun tí ó jẹ̀ ǎrífàyo isé yìí ní pé àwọn ònkòwé ìtàn àròsọ Yorùbá máa ń fi ǎyẹ̀ sílẹ̀ fún ònkàwé látí káǎǎnú àwọn ẹ̀dǎ-ìtàn nínú iwé ìtàn àròsọ nípa gbígbe irúfẹ̀ àwọn ẹ̀dǎ-ìtàn bẹ̀ẹ̀ sí ipò ẹnì tí ǎǎnú tò sí nínú isẹ̀lẹ̀ inú ìtàn.

Ìwé Itókasi

- Abrams, M.H. (1993). *A glossary of literature terms*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Adébòwálé, O. (1999). *Ọgbọn Ònkòwé alálatinúdá*. Ìbàdàn: The Capstone Publishers
- Adémúyiwá, A. L. àtí Adéàga, G. K (2017). *Ìfiwàwèdá: Àgbéyèwò Ifẹ̀dǎ-Ìtàn-Pàrokò nínú Ìwé Eré-Oníse Akínwùmí Ìṣòlá*. Nínú Rájí, S.M., Fájényò, S.A., Adéríbigbé, M.M., Adésuyan, R.A. àtí Ojo, F.I (ol), *Ojú Àmúwayé Yorùbá nínú Isé Akínwùmí Ìṣòlá*.
- Adésígbín, B. (2000), *Ọjọ Burúkú Èṣù Gbomimu*. Ìbàdàn: AYUS Publications.
- Akínlàdé, K. (1970). *Taló Pa Ọmọpa?* Ìbàdàn: Macmillian Nigeria Publishers.
- Akínlàdé, K. (1971). *Owó Èjẹ̀*. Ìbàdàn: Bounty Press Limited.
- Akínlàdé, K. (1971). *Ọwọ̀ Tẹ̀ Amòòkùnsikà*. Ìbàdàn: Macmillian Nigeria Publishers.
- Akínlàdé, K. (2010). *Amọ̀niṣeni*. Ìbàdàn: HEBN Publishers Plc.
- Awe, D. (2005). *Jiji Arẹ̀wà Obinrin*. Ìbàdàn: Straight-Gate Publishers.
- Bennett, A. and Royle, N. (2004). *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*. Edinburgh: Pearson Education.
- Fágúnwà D.O (1985), *Ọgbójú Ọdẹ̀ nínú igbó Irúnmọ̀lẹ̀*. London: Thomas Nelson and Sons
- Fágúnwà, D.O. (1982). *Igbó Olódùmarè*. Lagos: Thomas Nelson (Nigeria) Ltd.
- Fátùrótí, O. (2010). *Lóri Òkè Saikofilọ*. Ilé-Ifẹ̀: Adégbítẹ̀ Printing Press.
- Faleti, A. (1969), *Ọmọ Olókùn Èṣin*, U.LP., Port Harcourt.
- Goldman, L. (1967), “The Sociology of Literature: Status and Problems of Method” *International Social Sciences Journal, Sociology of Literary Creativity*. pp 493-516
- Ògúndélé, J.O. (1965). *Ibú Olókun*. London: University of London Press.
- Òkédijí, O. (1969). *Àjà Ló Lẹ̀rù*. Ìkẹ̀jà: Longman
- Òkédijí, O. (1981). *Atótó Arére*. Ibadan: University Press Plc.
- Òkédijí, O. (1985). *Àgbàlgbà Akàn*. Ìkẹ̀jà: Learn Africa Plc
- Òkédijí, O. (2007). *Ká Rìn Ká pọ̀*. Ìkẹ̀jà: Learn Africa Plc.



Òpádòtun, O. (2001). *Aápon Pin*. Ìbàdàn: Rasmed.

Òpéfèyítímí, A. (2014). *Tíorì àti Ìmò Ìsowólò-èdè. Ilé-Ifè*. Obáfẹmi Awólówò University Press

Putri, C. (2017). “The Characterization of the main Character in Gone Girl Film”. An article submitted to English Literature Department, Faculty of Languages and Arts State University of Medan.

Sówùnmí, A. (1966). *Àyóká Fẹ̀layò*. Ìbàdàn: Abíódún Printing Works Limited

Thomas, I. (2009). *Ìtàn Èmi Sẹ̀gilọ́lá Ẹ̀léyínjú Ẹ̀gé Ẹ̀légbẹ̀rún Oko Láyé*. Ìbàdàn: DB Martoy Books